

Е. Г. Йоффе (Мінськ)

Володимир Іванович Пічета

У публікації розповідається про життєвий шлях та найважливіші праці відомого радянського вченого-історика Володимира Івановича Пічети (1878—1947 рр.).

Володимир Іванович Пічета — відомий учений-історик. Його творча спадщина (а це — 515 праць з історії Росії, України, Білорусії, Литви, Узбекистану, Польщі, Чехії, Югославії, Болгарії) становить значний інтерес, зокрема й з огляду на той непростий життєвий шлях, що його пройшов учений від учителя історії середньої школи до дійсного члена Академії наук СРСР. До того ж проліг цей шлях через такі круті перевали й потрясіння в історії нашої Батьківщини, як Жовтнева революція та страхоття сталінського режиму, «принади» якого вчений добре відчув на собі.

Народився В. І. Пічета 9 (21) жовтня 1878 р. в Полтаві. Його батько, Іван Христофорович, серб за національністю, здобув духовну освіту і присвятив себе викладацькій діяльності. Він був ректором спочатку Вітебської, а потім Полтавської духовних семінарій. Всебічно освічена людина, автор багатьох літературних праць, І. Х. Пічета підтримував зв'язки з видатними діячами свого часу: сербським революційним демократом С. Марковичем, відомим російським письменником В. Г. Короленком. Мати вченого, Марія Григорівна Григоренко, українка за походженням, була дочкою чиновника київської Казенної палати.

У 1897 р. В. І. Пічета закінчив Полтавську класичну гімназію і вступив на історико-філологічний факультет Московського університету. Він слухав лекції М. М. Богословського, П. Г. Виноградова, В. І. Гер'є, М. С. Кореліна, М. О. Рожкова. Та найсильніше враження на студента Пічету справили В. Й. Ключевський — науковий керівник його кандидатської праці «Юрій Крижанич про Московську державу», яка дістала високу оцінку.

У червні 1901 р. Володимир Іванович закінчив університет з дипломом першого ступеня і до квітня 1902 р. викладав у середніх навчальних закладах Москви. З квітня 1902 по вересень 1903 р. він працював викладачем російської мови і граматики, а також методики первісного викладання у Коростишівській вчительській семінарії Київської губернії, а з вересня 1903 по вересень 1905 р. — викладачем російської мови та літератури у комерційному училищі, чоловічій класичній гімназії, торговельній школі та в жіночій гімназії Катеринослава.

Молодий викладач, який користувався повагою й популярністю серед учнівської молоді, бере участь у діяльності місцевої вченої архівної комісії. Вивчаючи архівні матеріали Катеринослава, він продовжує досліджувати життя й діяльність Ю. Крижанича. У 1903 р. вийшла у світ перша друкована праця В. І. Пічети. Вона називалася «Юрій Крижанич — перший провісник ідей панславізму»¹.

У вересні 1905 р. Володимир Іванович переїхав до Москви, де спочатку викладав у середніх, а з 1906 р. — у вищих навчальних закладах, виступав з лекціями. Пізніше він згадував, що публічні виступи перед

¹ Вестн. Екатеринославского земства.— 1903.— № 5.— С. 16—17.

робітниками друкарні І. Д. Ситіна стали для нього першим досвідом лекторської діяльності в робітничій аудиторії².

У 1909 р. В. І. Пічета здав магістерський екзамен, а 5 травня 1910 р., після того як він прочитав дві пробні лекції у присутності спеціальної комісії, був затверджений приват-доцентом Московського університету. Однак його викладацька діяльність тут тривала недовго. З призначенням на пост міністра народної освіти реакціонера Л. А. Кассо з Московського університету на знак протесту в лютому 1911 р. пішла група передових професорів і приват-доцентів. Серед них був і Пічета. Згодом він писав в автобіографії: «Я не брав активної участі в революційних організаціях епохи до Жовтневої революції, але я належав до розряду лівої професури, яка вела вперту боротьбу з різного роду реакційними настроями в житті вищої школи у Москві...».

Жовтень застав Володимира Івановича викладачем Вищих жіночих курсів та Практичної академії комерційних наук. Він твердо зайняв місце серед прогресивної інтелігенції, яка прийняла Жовтневу революцію.

Наприкінці 1917 р. Пічета став викладачем Московського університету, а після злиття в червні 1918 р. Вищих жіночих курсів, де він також читав лекції, з університетом — професором МДУ³.

У лютому 1918 р. Володимир Іванович захистив дисертацію на ступінь магістра російської історії за першим томом монографії «Аграрна реформа Сигізмунда-Августа в Литовсько-Руській державі». У березні того ж року за другий том цієї монографії він був удостоєний ступеня доктора російської історії.

В 1918 р. Пічету запросили працювати в Головне архівне управління інспектором. Через деякий час його призначили головним інспектором, а в 1920—1922 рр. він очолював науковий відділ архівного управління⁴.

В. І. Пічеті належить значна роль у створенні й становленні Білоруського державного університету — першого національного центру білоруської радянської науки й культури. Його відкриття відбулося 30 жовтня 1921 р. Тоді в цьому вузі налічувалося 1390 студентів, а на трьох його факультетах працювали 14 професорів, 49 викладачів, 10 асистентів та 5 завідуючих кабінетами⁵.

Очолюючи протягом 9 років цей найбільший навчальний і науковий центр республіки, В. І. Пічета доклав багато сил і енергії до підготовки кваліфікованих спеціалістів для різних галузей народного господарства, науки й культури, виявив небуденний талант організатора, педагога, громадського діяча, залучив до викладацької роботи в БДУ провідних учених країни, талановиті національні кадри. Радянський історик В. Д. Королюк — представник наукової школи Пічети — згадував: «Я чудово пам'ятаю, з яким хвилюванням і піднесенням розповідав Володимир Іванович про мінський період свого життя. Відчувалося, що для нього ці роки були справді героїчними, сповненими напруженої праці. Саме в Білорусії Володимир Іванович склався як один з видатних організаторів радянської історичної науки»⁶.

Наприкінці 20-х років на життєвому небосхилі вченого з'явилися перші хмари. У 1928—1930 рр. проти нього знялася хвиля гострої критики. Тон зауважень ставав дедалі різкішим, а оцінки його праць із сфери наукових суперечок переходили в сферу політичних звинувачень. Теоретичною базою для обгрунтування такої негідної практики,

² Пічета В. И. Энтузиасты // Пречистенские рабочие курсы.— М., 1948.— С. 145.

³ Центр. держ. арх. Жовт. революції і соц. буд-ва БРСР, ф. 205, оп. 3, спр. 6335, арк. 10.

⁴ Там же.

⁵ Сов. Белоруссия.— 1971.— 2 нояб.

⁶ Королюк В. Д. Владимир Иванович Пичета // Вопр. истории.— 1970.— № 8.— С. 76.

коли цькування та безпідставного переслідування зазнавали не тільки вчені, а й інші представники інтелігенції, а також робітничого класу та селянства, стала горезвісна сталінська формула про «загострення класової боротьби». В той час намітилася тенденція до спрощеного, вульгарно-соціологічного трактування складних історичних явищ і подій, до закріплення тих чи інших положень як істини в останній інстанції.

В. І. Пічета не мирився з таким становищем, обстоював свої позиції, як міг захищав колег. Дуже характерний у цьому відношенні такий епізод, про який авторів цих рядків розповідав академік АН БРСР В. А. Сербента — колишній директор Інституту історії партії при ЦК Компартії Білорусії. Одного разу, було це восени 1929 р., у приймальню ОДПУ Білоруської РСР зайшов елегантно вдягнутий чоловік років п'ятдесяти, в пенсне, з тростинкою і відрекомендувався:

— Ректор Білоруського університету Пічета. Чи не міг би я бачити голову ОДПУ?

— Його зараз немає, — відповів черговий. — А ви в якій справі?

— Річ у тім, що в університеті в останні дні заарештували кількох викладачів, і тепер зриваються заняття. Я не знаю, що робити.

Черговий подзвонив заступнику голови, який погодився прийняти дивного відвідувача. «Ви що це надумали? — накинувся він на ректора, коли той зайшов до кабінету, — Прийшли захищати ворогів народу, контрреволюціонерів, націоналістів? Вам що, робити нема чого? Органи знають, що до чого. І запам'ятайте: це тільки початок, а не кінець». Через деякий час Володимира Івановича звільнили з посади ректора БДУ, яку він займав з 1921 р.

На початку 1930 р. професор Білоруського університету Пічета одержав відрядження для наукової роботи в архівах Москви й Ленінграда. У Москві він зустрівся з академіком М. К. Любавським, який, дізнавшись, що Володимир Іванович збирається в Ленінград, попросив його передати листа академікові С. Ф. Платонову. Пічета виконав цю просьбу, нічого не знаючи про зміст листа. Він і не здогадувався, що за Платоновим давно вже стежать працівники ОДПУ.

12 січня 1930 р. в Ленінграді за підозрою «в активній антирадянській діяльності та участі в контрреволюційній організації» Платонова заарештували. Очевидно, під час обшуку квартири останнього згаданий лист було знайдено і працівникам ОДПУ стало відомо, що передав його академік АН БРСР, професор В. І. Пічета з Мінська. З того часу за ним також почали стежити.

У серпні — вересні 1930 р. в Москві були заарештовані професори МДУ М. К. Любавський, Ю. В. Готьє, Д. М. Єгоров, О. І. Яковлев. 13 (за іншими даними, 14) вересня в Мінську заарештували й В. І. Пічету. Як згадує дочка вченого Ксенія Володимирівна, саме того дня вона приїхала з Москви до батька в гості. Квартира вже була опломбована, і їй довелося йти в ОДПУ за дозволом пожити в батьковому помешканні два тижні.

Загалом у «справі» Платонова — Богословського* проходили 115 чол., у тому числі академіки Є. В. Тарле та М. П. Лихачов. Як зазначає дослідник В. С. Брачов, усім їм були пред'явлені стандартні для того часу звинувачення у зв'язках з представниками білої еміграції, іноземними громадськими та державними діячами з метою схилити уряди цих держав до якнайшвидшого здійснення планів інтервенції проти СРСР. «Використовуючи службове становище, — говорилося в обвинуваченні, — вони збирали й передавали відомості про політичне, економічне, військове й господарське становище СРСР представникам іноземних державних та білоемігрантських організацій. Займаючи відпо-

* Акад. М. М. Богословський помер у квітні 1929 р., але сзого часу він був близький до Платонова, що давало можливість органам ОДПУ зв'язати істориків Москви і Ленінграда в рамках однієї організації.

відальні пости в наукових та навчальних установах, звинувачені проти-діяли здійсненню заходів Радянського уряду, спрямованих на реорганізацію й перебудову діяльності цих установ на соціалістичних засадах, зокрема, приховували протягом ряду років документи і фонди актуального політичного й суспільного значення»⁷.

Що ж до В. І. Пічети, то, крім цього, його звинуватили ще й у великодержавному шовінізмі, білоруському буржуазному націоналізмі та прозахідній орієнтації.

Більше року тривало слідство. Про перші його результати було оголошено тільки 2 лютого 1931 р., коли за участь у «контрреволюційній змові» були виключені з числа дійсних членів АН СРСР Платонов, Тарле, Лихачов і Любавський.

Спочатку передбачалося влаштувати в Ленінграді гучний публічний процес учених з широким висвітленням його у пресі. Однак з якихось причин справа до цього не дійшла. Зрештою питання було вирішене постановою Колегії ОДПУ в позасудовому порядку.

Враховуючи тяжкість звинувачень, висунутих проти вчених, їхні родичі та близькі чекали суворого вироку для заарештованих. На щастя, ці очікування не підтвердилися: більшість звинувачених одержали 5 років заслання. Керівника «змови» Платонова було відправлено в Самару, Любавського — в Уфу, Тарле — в Алма-Ату. В. І. Пічету в серпні 1931 р. вислали до Вятки.

Невідомо, скільки б часу перебував учений на засланні, коли б не події, про які в 1970 р. розповіла авторів цих рядків дружина вченого — Олександра Петрівна Пічета. «Був початок червня 1934 року, — згадувала вона. — До Москви приїхав міністр закордонних справ Чехословаччини Едуард Бенеш. В ході радянсько-чехословацьких переговорів Чехословаччина визнала СРСР, і 9 червня 1934 р. був підписаний документ про встановлення між нею та Радянським Союзом дипломатичних відносин. Після цього чехословацького міністра прийняв Сталін. Під час розмови він запитав Бенеша: «Що б ви хотіли побачити в нашій країні, з ким хотіли б зустрітися?». І тоді Бенеш несподівано сказав: «Я б хотів зустрітися з відомим ученим-славістом професором Пічетою. А то у нас в Чехословаччині ходять чутки, що він заарештований і що його навіть немає серед живих». «Добре, — відповів Сталін, — ми постараємося влаштувати вам таку зустріч».

Далі події розвивалися стрімко. Сталін вимагає, щоб професора Пічету негайно привезли на зустріч з Бенешем. Помічник генсека І. П. Товстуха телефонує в Мінськ, і йому повідомляють, що професор заарештований ще в 1930 р. і нині не відомо де знаходиться. Товстуха повідомляє про це Сталінові, який дзвонить голові ОДПУ Г. Г. Ягоді й наказує: «Негайно знайдіть професора Пічету». Одночасно Бенешу повідомляють: «Член-кореспондент Академії наук СРСР Пічета перебуває у тривалому науковому відрядженні. Йому надіслано телеграму, і через два дні він буде в Москві». До Вятки терміново направили двох працівників ОДПУ із завданням привезти Пічету.

У Москві Володимиру Івановичу вручили фальшиве посвідчення члена-кореспондента АН СРСР (насправді він був обраний членкором союзної академії тільки в 1939 р.) і сказали: «Якщо Вас запитують, де ви знаходились, то відповісте: далеко від Москви, у тривалому науковому відрядженні». В. І. Пічета мав вигляд виснаженої людини, був у робочому одязі. Його нагодували, одягли у пристойний костюм, і через два дні відбулася його зустріч з міністром закордонних справ Чехословаччини. На одне із запитань Бенеша, яке стосувалося оцінки в СРСР досліджень ученого, Володимир Іванович відповів, що його нещодавно обрали членом-кореспондентом АН СРСР.

⁷ Брачев В. С. «Дело» академика С. Ф. Платонова.— Вопр. истории.— 1989.— № 5.— С. 126.

Після повернення до Праги Бенеш влаштував прес-конференцію для чехословацьких та іноземних журналістів. Відповідаючи на запитання про свої зустрічі в Радянському Союзі, він сказав, що зустрічався з відомим радянським ученим-славістом професором Пічетою. «Чутки про його арешт і загибель, на щастя, не підтвердилися», — заявив міністр.

У вересні 1934 р. Володимира Івановича переводять до Воронежа, де він працює професором у місцевому педінституті (читає курс історії СРСР). Про дальший період свого життя сам Пічета пише так: «В результаті того, що моя справа була переглянута, я був звільнений достроково і, одержавши паспорт, переїхав у Москву».

Відновивши науково-педагогічну діяльність, Володимир Іванович працює в 1935—1936 рр. викладачем історії в інституті хлібопекарської промисловості. З 1937 р. він — старший науковий співробітник Інституту історії АН СРСР, а з 1938 р. — професор Московського педагогічного інституту ім. В. І. Леніна та Московського університету.

У 1939 р. з ініціативи Володимира Івановича створюється сектор слов'янознавства Інституту історії АН СРСР та кафедра історії південних слов'ян МДУ. І сектор, і кафедру очолив В. І. Пічета, якого тоді ж було обрано членом-кореспондентом АН СРСР, а наступного 1940 р. постановою Раднаркому Білорусії відновлено в списку академіків АН БРСР, звідки він був викреслений у грудні 1930 р.

В 1941 р. Володимир Іванович відбув у Ташкент, куди було евакуйовано Інститут історії. В той час з-під пера вченого з'являються полум'яні патріотичні статті «Хай кожний клаптик слов'янської землі стане могилою ворогові» (1941 р.), «Гітлерові не підкорити волелюбні слов'янські народи» (1941 р.), «Боротьба українського і білоруського народів за свою свободу (XIII ст.)» (1943 р.), брошура «Олександр Невський» (1942 р.) та ін.

У 1943 р. Володимир Іванович повертається до Москви, де знову очолює роботу сектора слов'янознавства Інституту історії АН СРСР та кафедри південних і західних слов'ян Московського університету.

В. І. Пічета був одним з творців школи радянського слов'янознавства, характерними рисами якої є широта проблематики досліджень, активне вивчення нової та новітньої історії зарубіжних слов'янських народів.

Значний вклад вніс учений у підготовку кадрів радянських славістів. Його учнями були доктори історичних наук В. Д. Корольок, І. Б. Греков, І. С. Міллер, М. М. Улащик, Г. Е. Санчук, В. Г. Карасьов, Л. В. Разумовська (Арасимович), М. А. Бірман, І. І. Удальцов, відомі історики-славісти І. О. Воронков, І. М. Белявська, І. С. Достян, Н. Д. Ратнер, Б. М. Руколь, Т. Г. Свистунова, відомі польські історики Ц. Бобіньська, Ж. Корманова та ін.

Спільно з академіком Б. Д. Грековим В. І. Пічета був одним з фундаторів Інституту слов'янознавства АН СРСР. Директором цієї установи, створеної в 1946 р. на базі сектора слов'янознавства Інституту історії АН СРСР, став Б. Д. Греков, а його заступниками — В. І. Пічета і С. П. Обнорський.

Наукова та громадсько-політична діяльність ученого дістала високу оцінку. Володимир Іванович був нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.», а також рядом грамот, удостоєний звання заслуженого діяча науки Узбецької РСР.

Та, як згадували рідні Володимира Івановича, не менш, ніж цими нагородами, пишався він тим, що його праці зберігалися в особистій бібліотеці В. І. Леніна у Кремлі. Серед них — книги В. І. Пічети «Вступ до російської історії (Джерела та історіографія)» (1923 р.), «Історія народного господарства Росії XIX—XX ст. Початок індустріалізації і розклад кріпосного господарства» (1923 р.), а також «Труди Белорус-

ского государственного университета в Минске» (№ 1 і 2—3 за 1922 р.), де вміщено статті вченого «Волочна устава королеви Бони та устава на волоки» і «Наказ старостам та державцям і волочна устава».

Помер В. І. Пічета 23 червня 1947 р., на 69 році життя. Похований у Москві на Новодівичому кладовищі.

Перш ніж перейти до характеристики творчої спадщини видатного вченого, зауважимо, що, за свідченням С. В. Бахрушина, який близько його знав, В. І. Пічета завжди вважав себе і був істориком своєї Батьківщини, істориком СРСР: «В Інституті історії АН СРСР, очолюючи сектор слов'язознавства, він залишався членом сектора історії СРСР до XIX ст. і неодноразово в розмовах зі мною любив підкреслити цю обставину»⁸.

В. І. Пічету по праву можна назвати істориком України. Як справедливо відзначає радянський історик М. М. Ткаченко, починаючи з перших своїх праць, Пічета звертався до вивчення окремих питань історії українського народу. Вів вивчав нові архівні матеріали, джерела з історії України, питання історіографії. Вчений спеціально займався дослідженням визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. Його цікавило історичне минуле Західної України і становище трудящих цього регіону під гнітом буржуазної Польщі в 1919—1939 рр. Розробляв він і питання періодизації історії України, а в останні роки життя досліджував етногенез українського народу. Таким чином, тією чи іншою мірою Пічета вивчав найрізноманітніші періоди історії України, починаючи з IX і кінчаючи XX століттям.

І досі не втратила наукової цінності написана 1915 р. стаття В. І. Пічети, присвячена політичній історії українського народу на початку XVIII ст.⁹ На основі ґрунтовного аналізу праць російського державного діяча Федора Степановича Салтикова¹⁰ — сучасника Петра I Володимир Іванович доходить висновку про наявність у них таких трьох положень: 1. Україна користувалася досить значною автономією; 2. Ця автономія зберігала національні особливості українського народу і заважала утвердженню на Україні великоросійського елемента; 3. Автономна Україна перебувала у цілковитій суперечності з дворянськими інтересами, в ім'я яких автономію потрібно було скасувати¹¹.

Через два роки вчений повертається до політичної історії України XVII—XVIII ст. у статті «Україна і московське самодержавство»¹². Аналізуючи політику Богдана Хмельницького, Олексія Михайловича та Петра I, В. І. Пічета резюмує: «Як не прагнув московський уряд протягом усієї половини XVII ст. знищити українську автономію, однак це йому не вдалося. Підтверджуючи кожного разу при обранні нового гетьмана статті Богдана Хмельницького, хоча б із внесенням у них деяких істотних доповнень, московський уряд усе ж визнавав за Україною право на внутрішню автономію, залишаючи недоторканим весь лад життя української держави... Запроваджуючи в Росії новий адміністративний поділ, Петро поширив його дію на всю Україну, яка склала Київську губернію. Запровадження загальнодержавних посад, звичайно, різко суперечило ідеї української автономії»¹³.

Значний інтерес викликає й нині лекція Пічети «Козацька держава на Україні (XVII—XVIII ст.)», прочитана ним у 1945 р. і видана окремою брошурою. У ній вчений відзначає, що державна правова само-

⁸ Бахрушин С. В. Пічета как историк СССР // Уч. зап. Ин-та славяноведения.— 1949.— Т. I.— С. 7.

⁹ Пічета В. Федор Салтыков, современник Петра, о политике России по отношению к Малороссии // Украинская жизнь.— 1915.— № 8—9.— С. 101—104.

¹⁰ У 1717 р. Салтыков був направлений за кордон для закупівлі кораблів. З Англії він надіслав Петру I (у 1713 і 1714 рр.) записки з проектами різноманітних реформ, які були опубліковані (Пропозиції Федора Салтыкова.— СПб.— Б. г.).

¹¹ Украинская жизнь.— 1915.— № 8—9.— С. 104.

¹² Украинская жизнь.— 1917.— № 3—6.— С. 65—83.

¹³ Там же.— С. 78, 81.

стійність України була здобута в результаті переговорів. «Березневі статті» 1654 р. Богдана Хмельницького та ряд документів, виданих Олексієм Михайловичем, являли собою «основні закони» Української козацької держави. Підкреслюючи, що за Катерини II в країні остаточно встановилися феодально-кріпосницькі відносини, історик робить висновки: «Козацька старшина стала такими ж кріпосниками, якими було російське дворянство і ця класова сутність української козацької держави і класова сутність Російської імперії визначили ті нові відносини, які створилися між Російською імперією та Україною у значенні перетворення останньої на звичайну провінцію Російської держави»¹⁴.

Володимирі Івановичу вдалося знайти в архівах не відомий раніше документ, про розведення овець на Україні. У ньому містилися рекомендації Петра I козацькій старшині щодо утримання та годівлі овець для одержання доброї сировини, а також відповіді старшини на ці пропозиції. Під час лекції Пічета зауважив: «Коли я знайомився з цим документом, я побачив посилання на те, що утримання овець обходиться дорого, що козацька старшина не має необхідних засобів, що тих продуктів, які потрібні для годування овець, у землеробів немає тощо; нарешті, що вони розорені постійними і військовими поборами. В результаті вся козацька старшина, всі полковники, до яких звертався Петро I, поставилися до цього заходу негативно. Я вбачаю в усіх цих відповідях не стільки справжні причини неможливості розвитку вівчарства на Україні, скільки своєрідну форму опозиції проти петровської економічної політики»¹⁵.

На думку вченого, часи Катерини II стали періодом остаточного знищення автономії України. При цьому Пічета вважав, що без опори на соціальні верхи українського суспільства політика Катерини II ніколи б не мала успіху¹⁶.

Ряд праць Володимира Івановича присвячено особі Богдана Хмельницького. Тим часом у списку літератури про цього видатного державного діяча України, вміщеному в 15-му томі Радянської історичної енциклопедії після відповідної статті, вони, на жаль, не згадані. Стаття в енциклопедії закінчується такими словами: «В ході визвольної війни Хмельницький виступав одночасно як полководець, дипломат і організатор української державності»¹⁷. Але ж саме цьому питанню присвячено статтю В. І. Пічети «Богдан Хмельницький — дипломат і стратег»¹⁸. В ній, зокрема, проводиться думка про те, що воєнні успіхи українського народу насамперед пояснюються новими методами боротьби, які дали змогу Хмельницькому неодноразово громити живу силу противника. Єдине військове керівництво, блискучий полководницький талант українського гетьмана, вміле управління організованими й дисциплінованими повстанцями, постійний зв'язок з народними масами, що виділяли із свого середовища партизанські загони й поповнювали кадри війська, визначили здобутки керованої Хмельницьким народної визвольної армії¹⁹. Відзначаючи той факт, що у визвольній війні 1648—1654 рр. розкрився яскравий талант Хмельницького як полководця й організатора, В. І. Пічета зауважує, що сильні якості гетьмана полягали в його могутній енергії та рішучості, а також у тому, що весь свій хист він віддав великій і справедливій справі визволення рідного народу з ворожої неволі²⁰.

¹⁴ Пічета В. И. Казацкое государство на Украине (XVII—XVIII вв.).— М., 1945.— С. 5.

¹⁵ Там же.— С. 16.

¹⁶ Там же.— С. 19, 21.

¹⁷ Советская историческая энциклопедия.— М., 1974.— Т. 15.— С. 603.

¹⁸ Известия АН СССР: Сер. истории и философии.— 1944.— Т. 1.— № 2.— С. 49—59.

¹⁹ Там же.— С. 55.

²⁰ Там же.

Десятки праць ученого присвячені соціально-економічному розвитку українського народу у феодальну та капіталістичну епохи. Ця проблема розкривається в книжці Володимира Івановича «Основні моменти історичного розвитку Західної України та Західної Білорусії» (1940 р.), його працях «Господарський розвиток України у першій чверті XIX ст.» (1940)²¹, «Білорусія, Литва та Україна в 1830—1850-х роках» (1940)²², «Українська РСР. Історичний нарис»²³, «Соціально-економічні відносини і політичний лад України, Білорусії та Литви в XIV—XV ст.» (у співавторстві)²⁴.

Характеризуючи соціально-економічний розвиток Західної України і Західної Білорусії в XVI—XVII ст., В. І. Пічета зауважує, що у зв'язку із втечами селян від поміщиків на Україні і в Білорусії почало формуватися козацтво — передовий загін селянства, який не бажав миритися з кріпосним правом. На Запорозжжя втікали не тільки білоруські та українські кріпосні селяни. Були також втікачі з Московської держави, з Дону, з Молдавії та Валахії. Знаходила там пристановище і єврейська біднота²⁵.

Аналіз селянського руху на Україні у другій половині XVIII ст. привів ученого до висновку, що головною рушійною силою селянських (гайдамацьких) повстань було закріпачене і закріпачуване селянство, яке боролось за знищення кріпосного права. Його підтримувала міська й сільська біднота — ремісники і наймити, що працювали у панів, міщан та в монастирях, бігли російські кріпаки й солдати, донські козаки, розкольники, а також голота, яка втекла із Запорозжжя, де вона зазнавала експлуатації з боку заможних козацьких старшин, що перетворювалися на землевласників.

Констатуючи, що за своєю суттю повстання 1768 р. було спрямоване проти феодально-кріпосницького ладу, Пічета застерігає від зображення цього стихійного селянського руху як планомірного й організованого²⁶.

В історичному нарисі Української РСР (1947 р.) вчений дав нову періодизацію визвольної війни XVII ст., поклавши в її основу не перебіг воєнних подій, як це робили буржуазні та деякі радянські історики, а розвиток класової боротьби, насамперед — селянства.

Неоціненний вклад В. І. Пічети в історіографію історії українського народу. Він є автором ряду статей і численних рецензій з даної проблеми. Ще в 1913 р. в рецензії на перший том книги П. Г. Клепатського «Нариси з історії Київської землі» (1912 р.) Володимир Іванович, зокрема, писав: «Навряд чи можна вважати Київську землю тільки провінцією князівства (Великого князівства Литовського.— Е. І.). Адже ця провінція володіла статутною обласною грамотою, яка істотно обмежила суверенні права великого князя»²⁷.

Аналізуючи першу частину 8-го тому праці М. С. Грушевського «Історія України-Руси»²⁸, яка охоплює історичну долю козацтва з часів Куруківської кампанії до 1638 р., В. І. Пічета наголошує, що цей період був надзвичайно важливий в історії українського козацтва: він визначив участь останнього у подіях 1648 р. Черговий том праці Грушевського, наголошується в рецензії, як і попередні, характеризується глибоким знанням досліджуваного предмета і літератури, майстерним

²¹ Див.: История СССР: Учебник для истфаков университетов и пединститутов.— М., 1940.— Т. 2.— С. 130—135.

²² Див.: Там же.— С. 221—240.

²³ Див.: Большая Советская Энциклопедия.— М., 1947.— Т. 55.— Стб. 858—893.

²⁴ Див.: Очерки истории СССР: Период феодализма. XIV—XV вв.: В 2-х ч.— М., 1953.— Ч. II.— С. 494—518.

²⁵ Пічета В. І. Основные моменты исторического развития Западной Украины и Западной Белоруссии.— М., 1940.— С. 46—47.

²⁶ Там же.— С. 91.

²⁷ Голос минувшого.— 1913.— № 5.— С. 263—265.

²⁸ Украинская жизнь.— 1914.— № 3.— С. 128—130.

викладом матеріалу. Головне достоїнство всіх праць Грушевського, на думку Пічети, полягає у їх документальності.

Рецензуючи книжку «Україна», що вийшла в Берліні 1918 р., Володимир Іванович робить висновок, що автор цього історичного нарису перелічує самі тільки зовнішні факти, не прагнучи пояснити їх соціологічно, внаслідок чого у книжці відсутня еволюція життя українського народу²⁹.

Більш як піввіку тому було опубліковано рецензію В. І. Пічети на працю К. Г. Гуслистого «Нариси з історії України» (з XIV ст. до 1569 р.), яка вийшла в 1940 р.³⁰ Розглядаючи її як «науковий вклад в історію України», «серйозне наукове дослідження, в якому фахівець за кожним висловленням положенням знайде вміло й тонко використане джерело», рецензент водночас висловлює й ряд зауважень на адресу автора, зокрема, закидає йому наявність у книжці спірних тверджень. Так, на думку Володимира Івановича, джерело вотчинної влади було не в її пожалуванні, а у володінні землею. Привілей від 2 травня 1447 р. не створював вотчинної влади, а лише юридично оформлював її³¹. Розкриваючи економічний розвиток України і закріпачення селянства, Гуслистому, на думку Пічети, доцільно було відзначити, що аграрна реформа 1557 р., хоч вона й ліквідувала сільську общину, охоплювала тільки господарські староства на Волині, не кажучи вже про те, що цей захід супроводжувався перевіркою прав на землю³².

Того ж таки 1940 р. в Києві вийшла книжка «Історія України. Короткий курс». В рецензії на неї В. Пічета (у співавторстві з В. Крутем) також висловив ряд цікавих міркувань. Одне з них полягає в тому, що не можна розглядати українські землі в XIV—XVII ст. як одне ціле. Цього не було й не могло бути в умовах панування феодальних відносин і натурального господарства³³. Рецензенти відзначили й помилковість твердження, згідно з яким «на Україні діяв статут 1588 р.—зведення законів Великого князівства Литовського; насправді українське феодальне право формувалося на базі статуту 1566 р. та польського феодального права»³⁴.

В 1942 р. вийшла книга «Двадцять п'ять років історичної науки в СРСР», де було вміщено й статтю В. І. Пічети «Історія України в радянській історіографії»³⁵. В ній зроблено спробу дати оцінку досліджень М. С. Грушевського, К. Г. Гуслистого, Д. І. Багалія, П. Сушицького, С. В. Юшкова, М. М. Ткаченка, О. А. Савича, М. Н. Петровського, Н. Д. Полонської—Василенко, Ф. А. Ястребова та інших істориків України. Звичайно, з позицій сьогодення можна відзначити тенденційність і помилковість окремих тверджень, висловлених у цій статті. Та все ж більшість її положень зберігають наукову цінність.

Певним вкладом в історіографію України є стаття В. І. Пічети «Праці Ю. В. Готьє з історії Литви, Білорусії, України та слов'янських народів»³⁶.

Не втратили цінності праці вченого з історії української культури. Ще в 1914 р. була опублікована його стаття «Неволя» в творчості Т. Г. Шевченка», яка потім вийшла окремим відбитком. В ній проводиться думка про те, що спадщина великого Кобзаря—це поетичний протест проти кріпосного рабства, відчайдушний крик змученої душі, якій однаково ненависні будь-які види кріпосницької неволі,

²⁹ Печать и революция.— 1921.— Кн. 2.— С. 176.

³⁰ Историк-марксист.— 1940.— Кн. 2.— С. 150—153.

³¹ Там же.— С. 152.

³² Там же.— С. 153.

³³ Историк-марксист.— 1941.— Кн. 6.— С. 103.

³⁴ Там же.— С. 104—105.

³⁵ Двадцать пять лет исторической науки в СССР.— М.; Л., 1942.— С. 114—178.

³⁶ Доклады и сообщения ист. ф-та МГУ им. М. В. Ломоносова.— М., 1945.—

будь-які форми пригноблення свого народу. «...Всі сторони кріпосного права,— пише В. І. Пічета,— знайшли відображення, повне й чітке, в поезії Шевченка. І тяжкі повинності, і великі побори, від яких нестерпно страждав народ, і торгівля людьми, і програвання їх в карти, і безпорадність народу в неврожайні часи, і тяжка жіноча доля — ніщо не захавалося від проникливого погляду поета...»³⁷.

Загалом В. І. Пічеті належить більш як 70 досліджень з історії України. На жаль, ряд цінних його праць з цієї проблематики незаслужено забуто сучасними дослідниками.

З іменем В. І. Пічети пов'язано становлення білоруської радянської історичної науки. Історія Білорусії займала одне з центральних місць у його наукових пошуках. Проблема етногенезу білоруського народу, історія держави і права на білоруських землях, історія міст республіки, білоруської мови й літератури, історіографія й архівознавство, археологія та краєзнавство Білорусії, робітничий і селянський рух на її території, історія білоруського книгодрукування та вищої школи — усе це було в колі наукових інтересів академіка Пічети.

Більшість праць ученого з історії Білорусії, а їх у нього понад 150, присвячені вивченню аграрних відносин у XV — першій половині XVII ст. До них належать дослідження, в яких розглядаються види землеволодіння, становище селян, його повинності, землекористування, формування помістя і характер помісного господарства.

В. І. Пічета багато працював над вивченням найменш розроблених питань економічної історії Росії. Як автор і редактор він узяв активну участь у підготовці й виданні ряду фундаментальних праць: «Москва в її минулому й теперішньому» (1909 р.), «Російська історія в нарисах і статтях» (М., 1910), «Велика реформа. Російське суспільство і селянське питання в минулому й теперішньому» (М., 1911), «Вітчизняна війна і російське суспільство. 1812—1912» (М., 1911), «Три віки. Росія від смуту до нашого часу» (М., 1913).

В. І. Пічета гідно пройшов свій життєвий шлях — шлях ученого і громадянина. Згадуючи незадовго до смерті про свою викладацьку роботу на Пречистенських робітничих курсах у 1911—1914 рр., яка була припинена директором народних училищ Московської губернії, котрий визнав його лекції «політично» неблагонадійними, Володимир Іванович писав: «Я щасливий, що йшов своїм обраним шляхом і що я брав деяку участь в суспільно-політичному житті моєї країни в період революційного піднесення»³⁸. «І в інші періоди», — можемо додати ми з повним правом.

В. І. Пічету відзначали чудові людські якості. Добре сказав про це колишній аспірант ученого В. Д. Королюк: «Його працями насамперед керуватиметься в своїй роботі і його майбутній біограф. Та було у Володимирові Івановичу й щось інше, важливе, чого інколи не вчитаєш з його книг. Була в нього величезна особиста привабливість, наукова толерантність, природжений педагогічний такт і почуття товаришськості...»³⁹. Таким він і залишиться в нашій пам'яті — видатний учений-історик, вмілий організатор науки, помітний громадський діяч, блискучий лектор, талановитий педагог, патріот і інтернаціоналіст, людина великої особистої привабливості Володимир Іванович Пічета.

Одержано 15.10.90.

В публикации рассказывается о жизненном пути и важнейших трудах известного советского ученого-историка Владимира Ивановича Пичеты (1878—1947 гг.).

³⁷ Пічета В. І. «Неволя» в творчестве Т. Г. Шевченко. — Б. м., 1914.—С. 4.

³⁸ Пічета В. І. Энтузиасты // Пречистинские рабочие курсы.— М., 1947.— С. 146—147.

³⁹ Королюк В. Д. Владимир Иванович Пичета // Славяне в эпоху феодализма.— М., 1978. — С. 25.